

Стана Ристић

ЛЕКСИЧКА СЕМАНТИКА КАО ОДРАЗ ОДНОСА ЧОВЕКА
И ЊЕГОВОГ ЈЕЗИКА

Прештампано из
Зборника Мајнице српске
за филологију и лингвистику
XXXIX/1/1996

ЛЕКСИЧКА СЕМАНТИКА КАО ОДРАЗ ОДНОСА ЧОВЕКА И ЊЕГОВОГ ЈЕЗИКА

(НА ПРИМЕРУ ИМЕНИЦА МОДЕЛА
„ОСОБА + МОРАЛНА ИЛИ ПСИХИЧКА ОСОБИНА”)*

СТАНА РИСТИЋ

УДК 801.54:17.021:804.0:808.2:808.61

1. У раду ће на примеру дела именица једне лексичкосемантичке групе бити представљен глобалнији приступ оним феноменима односа човека и његовог језика који се одражавају у различитим типовима именичких лексичких значења. У разматрање смо узели јединице чије се значење у најопштијем смислу може представити као модел „лице (особа) + морална (карактерна) или психичка особина”. То су лексеме типа: *убица, крадљивац (лојов), љеваранић (лажов), истинољубац, љрељубник (љрељубница), љраведник, нељраведник, јунак, кукавица, издајница (издајник); олош (нићков, манџи, лакћарош, мућкарош), будала (идиош, блеса), забављач (веселак, шалџиција), добричина* и њихови лексички еквиваленти у руском и француском језику. Оне именују носиоце оних особина које су вредноване основним етичким принципима уграђеним у хришћански и грађански морални кодекс носилаца српског језика. Лексички еквиваленти руског и француског језика, на основу универзалности актуелних принципа и начина на који се ови изванјезички ентитети сегментирају на плану денотативно-сигнификативне семантике, користе се само као верификатори објективности и заснованости запажања о назначеним појавама у српском језику¹.

* Овај рад прочитан је као реферат на Међународној научној конференцији „Језик: семантика, синтактика, прагматика”, која је одржана у Минску 4. и 5. маја 1996. год. Моје учешће на конференцији финансијски је омогућило Министарство за науку и технологију Србије и приватно предузеће *Informatika UNISYS* из Београда (ген. директор Слободан Срећковић), на чему им се најљубазније захваљујем.

¹ Мислимо да се и за становиште једнојезичког истраживања могу добити објективнији показатељи неких појава уколико се компарирају са сличним појавама у другим, чак и генетски удаљеним језицима. Избор француског и руског језика према српском случајан је и узимамо га само као илустрацију за слична могућа успоређивања. Корпус је узет из једнојезичних дескриптивних вишетојних и једнотојних речника: за српски језик из Речника САНУ (Р. САНУ) и Речника МС (Р. МС), за руски језик из Речника АН СССР (Р. АН СССР), а за француски језик из једнотојног речника Петит (пуни називи извора и подаци о њима биће наведени у списку литертуре). У одређивању еквивалената и њихових основних значења помогле су ми колегинице: за руски језик др Милана Радић-Дугоњић, професорка Филолошког факултета у Београду (њој дугујем захвалност за корисне сугестије у коначном обликовању овог рада), а за француски мр Радојка Вуксановић, сарадник Института за српски језик САНУ у Београду, на чему им се срдачно захваљујем.

1.2. Наведене именице преко денотативног значења: заједничке архисеме „лице (особа)” и идентификационе семе „морална или карактерна особина” повезане су у једну лексичкосемантичку групу, али по начину одражавања изванјезичке реалности и феномена односа човека и његовог језика, оне реализују различите типове лексичког значења: дескриптивно-аксиолошко — неутрално (неекспресивно) и емотивно-експресивно значење².

1.3. Тако и разматрана група именица показује да су сложени процеси именовања и односа речи као ознаке са означеним, а нарочито њихова неидеална повезаност, наметнули лексикографско-лексиколошким приступу за предмет истраживања не само комплексну јединицу — лексему, него су у фокус интересовања увели човека као субјекта именовања и значај његове улоге у реализацији лексичког значења. Показало се, наиме, да су могући различити семантички одрази лексеме условљени не само типом означеног него и логиком мишљења корисника језика, његовом улогом у комуникацији и самом комуникационом ситуацијом.

2. У вези са наведеним појавама поставили смо три питања: 1) које су основне разлике у наведеним типовима значења, 2) који елементи значења указују на те разлике и 3) који елементи у структури њиховог значења носе и чувају информације о односу човека и језика: о различитим видовима човековог ангажовања у језичкој/говорној делатности, о утицају језика на формирање човекове свести и на његово укупно понашање.

3. Пошли смо од сазнања да већина наведених именица реализује дескриптивно-аксиолошки тип лексичког значења и да их на основу тога супротстављамо јединицама исте лексичкосемантичке групе које реализују емотивно-експресивно лексичко значење.

4. Експресивну лексику (експресиве) представљају јединице типа: ср. *олош* (*ништов, мућкарош, хулиџан*); рус. *хам* „грубый, наглый человек, хулиган = олош” и *мерзавец, негодяй* = „нитков”, фр. *canaille* „Personne digne de mépris, malhonnête, nuisible = особа која по својим особинама заслужује презир, непоштена особа, олош”, *tripoteur* „Personne qui se livre à des tripotages = особа која нешто квари, која збуњује, мути, мућкарош”, *coquin* „Personne vile, capable d'actions blâmables = проста особа способна за срамотне поступке, нитков”, ср. *будала* (*блеса, блесавко, идиот, балван*); рус. *дурак дуралей* (*болван, иуишца*) „*илуый, иушой человек* = глуп, туп човек”; фр. *imbécile* „Personne sans intelligence = особа без интелигенције, кретен, идиот”, ср. *добричина* „добар, доброћудан, безазлен човек”; рус. *добряк* „очень добрый человек = веома добар човек, добричина”, фр. *bonhomme* „Homme bon = добар човек, добричина; Homme simple, peu avisé

² Наведени различити типови лексичког значења, синтетичност и специфичност лексичке семантике проистичу, поред осталог, и због обједињавања у њој различитих информација: синтаксичких (виртуално и стварно повезивање знакова), семантичких (однос ознаке и означеног), прагматичких (однос знака и његових корисника), нормативних (употребна вредност знака), функционалностилских (стилска и друштвена — функционална вредност знака), енциклопедијских (емпиријски, концептуални садржај знака) и сл. (Ристић: 1994, 537).

et crédule = једноставан човек, непромишљен и лаковеран, наивчина”; ср. *забављач* (*шалџиџија, веселјак*) „онај који забавља, разонођује, увеселјава”, „шалџив човек, шалџивчина”, „онај који је весео, ведар, онај који воли досетку, који воли да насмеје друге”; рус. *забавник* „тот, кто любит забавлять = онај који воли да забавља, забављач”; фр. *amuseur* „Personne qui amuse, trompe (qqn d'autre) = особа која забавља, вара некога; Personne qui amuse, distrait (une société, un public) = особа која забавља, разонођује некога (друштво, публику), забављач”, и сл.

4.1. Овај тип експресива био је предмет нашег исцрпнијег истраживања³, а за овај аспект разматрања представимо структуру њиховог лексичког значења и типове компонената које то значење организују.

4.2. Проблем идентификовања експресивних јединица и доказивања специфичности њихове функционалне и семантичке вредности до данас је отворен лингвистички проблем и поред многих покушаја да се он реши. У решавању овог проблема на основу лексичког корпуса савременог српског језика као најприхватљивији приступ узели смо теорију конотације и теорију језичке личности⁴ уз коришћење методе компонентне анализе.

4.3. Наше истраживање је показало да се лексички експресиви (конотативи) са становишта односа језика и његових корисника не могу сматрати стилским варијантама неутралних јединица истог или сличног денотативног значења него посебним јединицама другостепене номинације. Са становишта таксономског система и денотативне семантике, међутим, ова номинација је секундарна⁵ јер се заснива на типским представама повезаним са одређеним именима и афиксима — унутрашња форма речи (семантичка и афиксална деривација, композиција) или на звуковној форми (необичан гласовни склоп, ономатопеја).

4.4. Сложени садржај лексичког значења експресива (конотатива), без обзира на вид творбе, организује седам типова компонената чија се хијерархијска уређеност, са становишта таксономског система и денотативне семантике, може представити на следећи начин: 1) денотативне компоненте, које одређују повезује са изванјезичком реалитетом, неким њеним својством — ДК; 2) компонентне објективне оцене, чији је смисао „добро је/лоше је што особа X има особину Y” — КОО; 3) компонентне субјективне оцене, које проширује смисао објективне оцене

³ Резултате овог истраживања представила сам у обимнијем раду под насловом *Тийови експресивне лексике у савременом српском језику (модел „особа + лексичка или морална особина”), који је примљен за штампу у часопису Јужнословенски филолој ЛП. Темом Експресивна лексика у српском језику бави се група сарадника Института за српски језик САНУ у оквиру потпројекта „Лексиколошка и лексикографска истраживања”. У домену мога истраживања је експресивна лексика савременог српског језика, а резултати су представљени у радовима који су наведени у литератури.*

⁴ Теоријски приступ конотацији засновали смо на радовима В. Н. Телје (1986; 1988, 26—52), а теорију језичке личности примењивали смо према Ј. Н. Караулову (1987; 1989, 3—8).

⁵ Појмови: примаран — секундаран, првостепени (основни) — другостепени (деривирани), централни — периферни на било ком језичком плану, па и на лексичком, установљују хијерархијски статус и стратификацију јединица језичке структуре и не могу се узимати као мерила њихове регуларности/нерегуларности („девијација”) или њихове веће вредности, значаја/маргиналности (Јакобсон: 1966, 192—193).

„прихватљиво је/неприхватљиво је то што особа X има особину Y на начин Z” — КСО; 4) емотивне компоненте, које одражавају емоције субјекта именована/говора — ЕМК; 5) експресивне компоненте стилског типа, које одражавају намеру субјекта именована/говора да нарочитим избором експресивног имена, стилским ефектом, искаже своју емоцију и лични став — ЕксКС; 6) експресивне компоненте прагматичког типа, које одражавају намеру субјекта именована/говора да делује на реципијента одређеним прагматичким садржајем (илокуцијском снагом) примереним комуникативној ситуацији — ЕксКП и 7) функционалностилске компоненте, које одражавају социјалну и ситуациону (функционалностилску) употребу јединица овог типа — ФСК (Ристић: 1996, 65—68).

4.5. Са становишта реализације лексичког значења компонентна структура конотативне семантике експресива наведеног типа показује примарну улогу и доминацију мотивационо-прагматичких компонената: компонената оцене и емотивно-експресивних компонената које одражавају оцене (ставове), емоције и намере субјекта именована/говора. Оне потискују на периферију денотативне компоненте значења: архисему „особа (лице)” и идентификацију сему која указује на актуализирано својство објекта оцене и која са архисемом чини ИДЕНТИФИКАТОРНОМИНАЦИОНОГ ЗНАЧЕЊА ЛЕКСЕМЕ. Њихова секундарна улога своди се на то да се јављају као стимуланси емоционалне реакције, као мотивација за употребу експресивног имена и његовог повезивања са одређеном изванјезичком реалијом⁶. При томе је само компонента објективне оцене обавезно условљена денотативним компоненатама, док остале компоненте не морају бити са њима у сагласности, него су примерене субјекту именована/говора (његовом односу према објекту оцене и адресату) и ситуацији. Примарност наведених мотивационо-прагматичких компонената испољава се у томе што оне организују ЈЕЗГРО ЛЕКСИЧКОГ ЗНАЧЕЊА експресива и регулишу парадигматске односе на нивоу група и подгрупа. Тако се према типу експресије издвајају групе лексема са позитивном или са негативном експресивношћу, а према степену експресије подгрупе: са високом, повишеном или сниженом експресивношћу (Ристић: 1995а, 4—10, р.).

4.6. На плану комуникације примарност наведених компонената испољава се у основј функцији експресива — функцији деловања. Са становишта говорних чинова експресиви се јављају као експоненти емотивно-експресивног илокуцијског чина (Ристић: 1996, 61).

⁶ Можда би се периферна улога архисеме и њој хијерархијски најближе диференцијалне семе (идентификатора номинационог значења лексеме) у реализацији значења експресивних јединица могла узети као показатељ другостепености њихове номинације без обзира на то да ли се она, номинација, реализује као секундарни процес у оквиру постојећег имена или се јавља као посебно, ново име за већ именовану реалију. Овакво хијерархијско померање одражава и динамику промена односа центра (језгра) и периферије лексичког значења, при чему се појам „језгро лексичког значења” не сме поистовећивати са појмом „идентификатор номинационог значења”, јер се идентификатор, као што смо показали, може наћи и на периферији лексичког значења (исп. т. 6.5. и 6.6.). Појам идентификатора узимамо у смислу како је дат у радовима Радић-Дугоњић: 1995, 241—248; 1996, 415—421.

4.7. Ове прагматичке информације тичу се субјекта говора — пошиљаоца поруке, његове улоге и односа према осталим учесницима у комуникацији, што се на плану лексичког макро-система реализује као његова периферија, без обзира на хијерархијску уређеност компонената које организују неко од наведених типова лексичког значења. Међутим, на плану парадигматске уређености лексичких микро-система, што показују и разматране јединице, прагматичке информације често преузимају улогу примарних компонената које организују језгро њиховог лексичког значења, потискујући денотативне, сигнификативне и аксиолошке компоненте на периферију.

4.8. Са аспекта теорије језичке личност овакав вид реализације лексичког значења може се посматрати и као најнепосреднији одраз субјективности (индивидуалности) у употреби језичких јединица и мотивационо-психичких елемената из структуре језичке личности српског (или неког другог) језика. У оквиру једне лингвистичке заједнице — етноса (без обзира на број њених припадника) правилна употреба и интерпретација лексичких јединица прагматичког типа регулисана је стандардима и стереотипима (квазистереотипима)⁷, карактеристичним за ту заједницу у одређено време (Телија: 1968, 39—48; Новиков: 1988, 481, 483). Припадници етноса учећи свој матерњи језик усвајају симболику квазистереотипа и културно-националних образаца као правила употребе језичких јединица, која се у виду језичког знања — комуникативне компетенције реализују у њиховом говору — комуникацији. Заједничка правила и знање овог типа презентује инваријантни говор просечног припадника једног језика — језичке личности, чија мотивационо-психичка особеност и мисаоно-способна (когнитивна) делатност, испољена преко његове језичке делатности, постаје предмет најновијих лингвистичких разматрања (Караулов: 1987, 3—10, 25, 157—158, 184—186).

4.8. Улога експресивне лексике у изграђивању, чувању и усвајању језичке слике света остварује се на дијахроном плану језика и у когнитивној свести његових носилаца — његове језичке личности. На синхронном плану ову улогу одражавају типске представе које се везују за одређена имена — квазистереотипе, који као нека врста константи језичке слике света чувају информације о ситуационо-животним стереотипима једне језичке заједнице. У нашем корпусу такву улогу имају именице: *кукавица*, *идиош*, *будала*, *блеса*, које као еталони у савременом српском језику указују на класу људи одређеног типа, чија вреднована својства служе за оцењивање актуелне особине јединке која се из класе издваја. Имена овог типа уграђују се на скалу емоционалне оцене и тако градирана и сама градирају одређене особине људи, чиме се постиже и одговарајуће емотивно деловање (Телија: 1986, 39—48; 49—53).

4.9. Експресиви са значењем моралних и психичких особина човека осим представљених емоционално-прагматичких (мотивационо-психич-

⁷ Представа о стандардима и еталонима је управо антропоцентрична позиција која служи као филтер кроз који се доживљава свет. Улогу еталона (стереотипа) код експресива преузимају квазистереотипи, асоцијативно-сликовите представе повезане са именима одређеног типа, који одсликавају а не означавају реалије (Телија: 1986, 39—48).

ких) компонената, које примарно организују њихова лексичка значења, реализују и друге елементе значења, опет у вези са корисником језика. Ови елементи засновани су на његовим когнитивним представама о реалности изванјезичке реалности. Те представе одређују меру објективности у субјективном одражавању језичке изванјезичке реалности (Телија: 1986, 29—39), као и неке заједничке елементе са неекспресивним јединицама исте лексичкосемантичке групе. Тако се елементи когниције — знања остварују у компонентама објективне оцене, које, без обзира на контекст употребе једне јединице, остају непромењене, јер су условљене денотативном компонентом. Типске представе за експресивно именовање и експресивно деловање ових јединица, остварене у експресивним компонентама, заснивају се на јединицама знања. Зато и експресивне компоненте не мењају смисао са променом контекста употребе неке јединице. На когницији се заснива препознавање модела комуникативних ситуација као и модела улога њихових учесника, што условљава субјективну оцену и њој примерену емоционалну реакцију субјекта именовањ⁸. То омогућава не само правилну употребу експресивних јединица у различитим контекстима него и њихову правилну интерпретацију.

5. Имајући у виду представљене опште карактеристике експресивне лексике са значењем моралних и психичких особина човека, као и специфичност њиховог емотивно-експресивног лексичког значења, у овом истраживању поставили смо задатак да утврдимо и опште карактеристике неутралних (неекспресивних) јединица са истим значењем, затим разлике између експресивног (конотативног) типа лексичког значења с једне стране и неекспресивног (денотативно-аксиолошког) типа значења с друге стране.

6.1. Јединице неекспресивног значења у српском језику представљају лексеме типа: *убица*, *крадљивац* (*лојов*), *лажљивац* (*лажов*, *ћреваранић*, *варалица*), *истинољубац*, *ћрељубник* (*ћрељубница*), *ћраведник*, *нећраведник*, *јунак* (*херој*), *издајница* (*издајник*), *кукавица* и сл.

Реч *ћраведник* реализује два значења: неутрално „онај који се у свом понашању држи начела праведности и поштења” и јавља се у опозицији према *нећраведник* „неправедан човек” и значење карактеристично за високи стил „онај који живи у складу са моралним прописима какве религије”, у опозицији према *ћрециник*. Као речи високог стила и застареле за

⁸ Сложеност конотативне семантике експресива не исцрпљује се показивањем седмокомпонентне структуре њиховог лексичког значења. Свака од тих компонената одређена је низом елемената језичке и нејезичке природе. Тако је денотативна компонента у саставу лексичког значења експресива одређена (спецификована) издвајањем јединке из класе којој припада, актуализирањем неког секундарног и за концептуалну слику света неважног својства, повезивањем са типским представама и сл. Затим компоненте објективне и субјективне оцене, такође, су одређене низом елемената: субјектом оцене, објектом оцене, елементом оцене, тачком гледишта која укључује и скалу оцене, стереотипима, критеријумима оцењивања, мотивисаношћу, класификаторима који указују на аспект оцене, интензификаторима, деинтензификаторима, оним са чиме се нешто пореди, својством по коме се пореди и сл. (Телија: 1986, 21—39). И уз остале компоненте би се могло набројати низ релевантних елемената које их спецификују, одређују или конкретизују, па би се у некој детаљнијој анализи лексичког значења и саме могле разлагати на простије јединице. По Шаховском, то би биле јединице: „семантички знак” и „семне конкретизаторы” (Шаховски: 1994, 24).

савремени језик јављају се и речи *џрељубник* (*џрељубница*) и *истинољубац*.

Навешћемо примере реализације основних значења неекспресивне лексике узете из наведених речника српског језика

Кога му покажу као *убицу* ... он га баца у жуту табију (Р. МС); *Крадљивици* ... се потајно, кад никог код куће нема, увуку па краду, отимају (Р. САНУ); Ако пронађете, да вам је што у кући нестало, и то забележите, да је оптужимо као *крадљивицу* (Р. САНУ); *Лойов* си ти као и твој газда (Р. САНУ); Тетка, удовица, морала је на суд са *лојовима* тудорима (Р. САНУ); Честити кадиџо, још ти не знаш какав је *лажљивац* тај ту Јахудија (Р. САНУ); *Лажову* /се/ ... не верује, баш и кад истину казује (Р. САНУ); Та несретна политика ... је право занимање само за *џревараније* (Р. МС); Нека власт добро отвори очи да разне пропалице и *варалице* не извуку то благо народу из руку (Р. САНУ); /Он/ је скитница и лажа и *варалица*, који тражи да живи господски о туђем трошку (Р. САНУ); Није ли он у нечему сродан хипокриту ... који се, претварајући се да воли истину, претворио у *истинољубица*? (Р. САНУ); Он се пита: ко је у ствари срећнији ... *џраведник* или насилник? (Р. МС); Которски суд је кројио правду и на граме рационално опамећивао *неџраведнике* (Р. МС); Истакли су се ... будући *хероји* Париске комуне (Р. МС); Обукао /је/ сељачко одело и као студент носио опанак све до првог рата у коме је био *јунак* над јунацима (Р. САНУ); *Јунак* буди; на *кукавици* и циганска сломе се кола (Р. САНУ); На суд, срамна *кукавица*, што ни имена свога ниси смео потписати (Р. САНУ); Оно је *издајица*, који у нужди своје отаџбине не потрчи својски, да јој у помоћ буде (Р. САНУ); На ... моралну чврстину многих заробљеника, утицале су вести о борби народа ... против окупатора и домаћих *издајника* (Р. САНУ).

Контексти реализација основног значења у српском језику су неутрални код већине наведених примарних лексема, док се код неких секундарних реализују стилски обојена, експресивна значења, нпр. код лексема *варалица*, *џревараниј*, *лажов*, *кукавица*, *херој*, *лојов* или деривирани експресиви типа: *лејовчина*, *лојужа*, *лојужара*, *лојужина*, *лојовчић*, *крадљивко*, *лажовчина*, *лажљивчина*, *лажљивко* и сл.

6.2. Сличну маркираност показују неке секундарне лексеме у руском језику: *изменник* „издајица (у моралном смислу)”: *џредаџель* „тот, кто предал кого-л = онај који је издао некога, издајица” (неутрално); *смелчак* „јунак” (разговорно) : *храбрец* „храбрый человек = храбри човек” (неутрално); *лгун* (пејоративно), примарна лексема и *лажец*, секундарна, са значењем „тот, кто лажет = онај који лаже, лажов”: *џлуш* „ловкий и хитрый обманщик = вешт и лукав обмањивач (речима), преварант” (неутрално); *џсулик* „крадљивац (само материјалних добара)”: *вор* „тот, кто ворует, совершает кражи = онај који краде, који обавља крађу, крадљивац (уопште)” (неутрално); *џравдолюб* (високи стил) : *џравдолюбец* (неутрално) „любящий правду = онај који воли истину, истинољубац”. Од осталих лексема као еквиваленти у руском језику, са истим основним значењем, јављају се: *убијца* „преступник, совершавший убийство = преступник који је извршио убиство, убица” и *џрус* „трусливый, робкий человек = плашљив, бојажљив човек, кукавица”. Лексеме *џраведник* и *џре-*

љубник (*прељубница*) немају одговарајуће еквиваленте у руском језику. Руска реч *праведник* стилски је обележена као застарела и употребљава се у високом стилу, а јавља се у опозицији према *ирешник* (у религиозном смислу, слично као у српском језику, в. т б.1).

6.3. Еквиваленти из француског језика реализују исти тип основног значења. То су јединице: *assassin* „Celui qui commet un meurtre avec préméditation ou guet-apens = онај који је починио убиство с предумишљајем, с намером или из заседе, бусије, убица”, *voleur* „Personne qui s'approprie ou s'est approprié, par ruse ou par force, le bien d'autrui = особа која присваја или је присвојила, лукавством или снагом, материјално добро других, лопов, крадљивац”, *menteur* „Personne qui ment, a l'habitude de mentir = особа која лаже, која има навику да лаже, лажов”, *juste* адј. „Qui se comporte, agit conformément à la justice, à l'équité = који се понаша, који делује у складу с правдом, једнакошћу, праведан”; н. м. „праведник”: религ. „Celui qui observe exactement les devoirs de la religion = онај који поштује религијске обавезе, задатке”, „Qui est conforme à la justice, au droit, à l'équité = онај који је у складу с правдом, правом, једнакошћу”; правн. „Qui a de la justesse, qui convient bien, est bien tel qu'il doit être = особа која спроводи правду, која се брине о правди”, *héros* „Celui qui se distingue par ses exploits ou un courage extraordinaire (dans le domaine des armes) = онај који се одликује јуначким делом и изузетном храброшћу (у војном погледу), херој”, *traître* „Personne qui trahit, se rend coupable d'une trahison = особа која издаје, која је крива због издаје, издајица”, *poltron* адј. „Qui manque de courage physique = коме недостаје физичка снага, издржљивост, слабић” и *froussard* адј. „Qui a la frousse = који се плаши, страшљивац, кукавица”.

Ни у француском језику нема еквивалента за *прељубник* (*прељубница*) иако је у наведеном речнику евидентирана реч *adultère* „прељуба”. Реч *juste* „праведник” у овом језику јавља се као савремена реч, чије је значење, као што показује речник, другачије конципирано него у српском и руском језику. Оно се примарно реализује у сфери правде (једнакости) и права у најширем смислу, а специјално у сфери религије. Принцип праведности у савременом грађанском друштву све више постаје принцип друштвеног морала, правног система и законске регулативе.

6.4. Принцип прељубе, како показује ситуација у сва три савремена језика, не функционише као мерило за оцењивање карактерних особина човека на лексичком плану. Наведене лексеме у савременом српском језику застареле су, у руском их нисмо нашли, а у француском се принцип прељубе задржао у оцењивању људског поступка у речи „прељуба”.

6.5. Основна, стилски немаркирана, неутрална значења јединица наведеног типа, према погледаним речницима српског и других наведених језика, реализују општи смисао који се може исказати формулацијом: „онај који је нешто учинио, који нешто чини, што је, као што се зна, добро/лоше” или „онај који се одликује присуством/одсуством неке особине, што је, као што се зна добро/лоше”. Овај смисао на плану лексичког значења јединица наведеног типа организују денотативне компоненте и компоненте објективне оцене. Денотативне компоненте јављају се у позицији — функцији архисеме и идентификационих сема, којима се као објекти именовања идентификују особе и њихове типичне карактерне или психичке особине — ИДЕНТИФИКАТОР НОМИНАЦИОНОГ ЗНАЧЕЊА. Оне организују ЛЕЗГРО ЛЕКСИЧКОГ ЗНАЧЕЊА неекспресивних јединица и

њихову парадигматску уређеност на нивоу јединствене лексичкосемантичке групе (исп. нап. 6). Компоненте објективне оцене јављају се у функцији идентификационих и потенцијалних сема које организују ПЕРИФЕРИЈУ њиховог лексичког значења и парадигматску уређеност јединица на нивоу подгрупа и опозиционих парова: подгрупе јединица са позитивним или негативним значењем или парови опозита (нпр. у ср. подгрупа са позитивним значењем: *истинољубац*, *праведник*, *јунак*; подгрупа са негативним значењем: *убица*, *лојов*, *лажов*, *љрељубник*, *нейраведник*, *кукавица*, *издајца* или парови опозита: *лажов* — *истинољубац*, *љраведник* — *нейраведник*, *јунак* — *кукавица*).

6.6. Тако се структура денотативног значења неутралних (неекспресивних) лексема може представити на следећи начин: 1) „особа”, денотативна компонента високог ранга, архисема — ДКВР + 2) „која се одликује неком типичном карактерном или психичком особином”, денотативна компонента нижег ранга, идентификациона сема — ДКНР + 3) „што је, као што се зна, добро/лоше”, компонента објективне оцене, идентификациона или потенцијална сема — КОО.

6.7. Неекспресивно (денотативно-аксиолошко) значење именица са значењем човека као носиоца моралних и психичких особина, као што показује компонентна анализа, знатно је простије од емотивно-експресивног значења именица исте семантичке групе. То се може показати и структуром лексичког значења именица модела „особа + морална или психичка особина” у целини на следећи начин:

ДКВР + ДКНР + КОО — неекспресивне именице (денотативно-аксиолошко значење),

ДК + КОО + КСО + ЕмК + ЕксКС + ЕксКП + ФСК — експресивне именице (емотивно-експресивно, конотативно значење).

6.8. Ми ћемо укратко указати на још неке карактеристике неекспресивне лексике разматране групе. Ове јединице примарне номинације и денотативне семантике одражавају такође језичку реалност једне лингвистичке заједнице, али издвајање класе људи одређеног типа и аксиолошка оцена њихових моралних и психичких особина функционише на принципу стереотипа и стандарда. Аксиолошка оцена подређена је практичним циљевима и њена стварност је когнитивна, а не прагматичка, и то јој даје карактеристику објективности. Са становишта теорије језичке личности семантика неекспресивних (неутралних) јединица одражава неке когнитивне (спознајне) карактеристике корисника српског језика.

Београд

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Јакобсон: 1966 — Јакобсон Роман, *Лингвистика и поезика*, Нолит, Београд.
 Караулов: 1987 — Караулов Ю. Н., *Русский язык и языковая личность*, Москва, „Наука”.
 Караулов: 1989 — Караулов Ю. Н. *Русская языковая личность и задачи ее изучения*, *Язык и личность*, Москва, „Наука”, 3—8.

Новиков: 1988 — Новиков А. А., Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. М.: Наука, 1987. 262 с., *Известия Академии наук СССР, серия Литературы и языка, том 47/5*, Москва, 479—483.

Петит: 1990 — Robert Paul, *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Le Robert, Paris.

Радић-Дугоњић: 1995 — Радић-Дугоњић Милана, Лексичко-семантичка група и њено приказивање у руско-српским преводним речницима, *Научни сасићанак славистија у Вукове дане 24*, Београд, 241—248.

Радић-Дугоњић: 1996 — Радић-Дугоњић Милана, Идентификатор — кључни елемент семантичке структуре лексеме, Српски језик 1—2, Зборник у част проф. Живојина Станојчића, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Филолошки факултет, Београд, 415—421.

Р. АН СССР: 1981—1984 — *Словарь русского языка I—IV*, Академия наук СССР, Издательство „Русский язык“, Москва.

Р. МС — *Речник српскохрватскога књижевног језика III—VI*, Матица српска, Нови Сад.

Р. САНУ — *Речник српскохрватског књижевног и народног језика I—XIV*, САНУ, Београд.

Ристић: 1994 — Ристић Стана, Конотативни аспекти значења експресивне лексике, *Зборник Майице српске за филологију и лингвистику XXXVII/1—2*, Нови Сад, 537—542.

Ристић: 1995 — Ристић Стана, Универбизација као средство експресивизације разговорне лексике, *Јужнословенски филолоџи* LI, Београд, 125—133.

Ристић: 1995а — Ристић Стана, Нормативна питања у вези са лексиком разговорног језика, Зборник са Трећег лингвистичког научног скупа „Бошковићеви дани“, Подгорица (10. и 11. октобар, рад у штампи).

Ристић: 1996 — Ристић Стана, Типови експресивне лексике у савременом српском језику (модел „особа + психичка или морална особина“), *Јужнословенски филолоџи* LII, Београд, 57—78.

Телија: 1986 — Телија В. Н., *Коннотативни аспекти семантики номинативних јединица*, Москва „Наука“.

Телија: 1988 — Телија В. Н., Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивно-оценочная функция, *Метафора в языке и тексте*, Москва, „Наука“, 26—52.

Шаховски: 1994 — Шаховский В. И., Типы значений эмотивной лексики, *Вопросы языкознания* № 1, 20—25.

Стана Ристић

ЛЕКСИЧЕСКАЯ СЕМАНТИКА КАК ОТРАЖЕНИЕ ОТНОШЕНИЯ ЧЕЛОВЕКА И ЕГО ЯЗЫКА

(На примере имен существительных модели „личность + моральная или психическая характеристика“)

Резюме

В работе с позиции теории коннотации и теории языковой личности представлена компонентная структура неэкспрессивного (денотативно-аксиологического) и экспрессивного (коннотативного) лексического значения имен существительных модели „личность + моральная и психическая характеристика“. Различия в значении неэкспрессивных и экспрессивных имен существительных одной и той же лексико-семантической группы обнаруживаются не только в числе и в типах компонентов, но и в способе отражения мотивационно-психических и когнитивных характеристик пользователя современного сербского языка, его языковой личности. Лексическое значение неэкспрессивных имен существительных организуют денотативные компоненты объективной оценки в трехчленном иерархическом распределении: денотативные компоненты высокого ранга /ДКВР/, денотативные компоненты низшего ранга /ДКНР/ и компоненты объективной оценки /КОО/. Лексическое значение экспрессивных имен существительных в семичленном иерархическом порядке организуют

денотативные компоненты /ДК/, компоненты объективной оценки /КОО/, компоненты субъективной оценки /КСО/, эмотивные компоненты /ЭмК/, экспрессивные компоненты стилистического типа /ЭксКС/, экспрессивные компоненты прагматического типа /Экс КП/ и функционально-стилистические компоненты /ФСК/.

Таким образом структура лексического значения имен существительных модели „личность + моральная или психическая характеристика” может быть представлена формулами:

ДКВР + ДКНР + КОО — неэкспрессивные имена существительные

ДК + КОО + КСО + ЭмК + ЭксКС + ЭксКП + ФСК — экспрессивные имена существительные.